

Megjegyzések az Erdélyben található XVI-XVIII. századi anatóliai szőnyegek állagmegóvásához

Mátéfy Györk

Mielőtt a gyapjúból csomózott szőnyegek gondozására, restaurálására és ideális körülmények melletti tárolására térnénk, tekintsük át, hogy az erdélyi közgyűjteményekben, templomokban található darabok milyen csoportokba sorolhatók származási helyük, készítési idejük, típusuk, nem kevésbé eszmei értékük alapján. Mivel többszáz éves, felbecsülhetetlen értékű, 16-18. századi anatóliai, ún. erdélyi szőnyegekről lesz szó, vizsgáljuk meg konkrétan, miképpen kerültek helyükre, mi célt szolgáltak, hogyan éltek túl a mozgalmas évszázadokat, hol vannak napjainkban, és milyen körülmények indokolják a figyelmesebb gondozást, tárolást, s ha szükséges konzerválásukat, restaurálásukat.

Erdély évszázadokon át híres volt és híres ma is a területén napjainkban is nagy számban fellelhető, szebbnél szebb anatóliai szőnyegeiről. Bármerre vesszük utunkat Erdélyben - Kalotaszegtől Kolozsváron keresztül Segesvárig, Berethalomig vagy akár Brassóig, Nagyszebenig - az útközben érintett templomokban, múzeumokban szinte mindenhol találkozhatunk egy-egy, jobb esetben több 16-18. századi anatóliai szőnyeggel, szőnyegtípussal. Miért nevezik a fent említett textíliákat „erdélyi szőnyegeknek”? – A korábbi évszázadokban mindig is nagy szerepe volt az erdélyi és felső-magyarországi várakban, kastélyokban, udvarházakban és a gazdag polgári otthonokban a keleti szőnyegeknek és európai falikárpitoknak. Thaly Kálmántól (1839-1909) tudjuk, hogy „II. Rákóczi Ferenc fejedelemnek ilyen fal- és padlatborító mindenféle drága szőnyege annyi volt, hogy ha az udvar utazott, az udvarmester társzekerekre küldötte előre a munkácsi, pataki tárházakból a szebbnél szebb ilyen 'házöltözékeket', melyeket aztán ott, ahol a fejedelem

megszállni kívánt, előre felfüggesztették a szobák falaira, bevonták velük a lépcsőket, padlatokat, úgy, hogy pár óra alatt a legegyszerűbb nemesi udvarház is fejedelmi fényű palotává volt átváltozva”.¹

Európában a keleti szőnyeg a legritkább esetben került a padlóra, többnyire az asztalokat, ládákat, padokat takarták le velük, Magyarország területén azonban „Már a XIV. században megindult behozataluk hazánkba a velencei kereskedelem közvetítésével. Az árusítás központja Észak-Magyarország és Erdély városai voltak. A XV. század első felében nemcsak az egyház és a főnemesek birtokában volt sok szőnyeg, hanem Budán a polgárok és nemesek házeit is ezzel díszítették. Hihetünk tehát Szerémi Györgynek (1490k.-1548 után), akinek emlékiratából kitűnik, hogy a XVI. században a szobák falait szőnyegek borították, a padlóra is drága szőnyegek kerültek, ami nélkül még a táborban sem akartak szűkölködni”.²

Voit Páltól értesülhetünk arról, hogy a szőnyegek többsége „kisázsiai török készítmény és különféle kereskedelmi utakon, görög, rác és szász kereskedők közvetítésével került Erdélybe és Felső-Magyarországra”.³ És, hogy „Elterjedtségük és lelőhelyük miatt a kisázsiai török szőnyegek bizonyos gyakran előforduló típusát a külföldi szakirodalom is 'erdélyi' szőnyegeknek nevezi. E becses darabokból még igen sokat őriznek ma is Erdélyben protestáns templomaink, ahol mint díszes padtakarók, már a XVI. századtól kezdve divatban voltak”.⁴

Voit Pál szavait idézve megtudhatjuk hogyan és miért kapták nevüket az „erdélyi szőnyegek”, hol készültek, honnan és mely korból származnak, hogyan jutottak el hazánkba és milyen célt szolgáltak, milyen típusaik voltak és - a korabeli szóhasználattal – miként nevezték őket. Napjainkban nem kis fejtörést okozhat egy-egy szőnyeg elnevezésének megfejtése, még akkor is, ha tudjuk, hogy „... a 'skarlát szőnyeg' a vörös, valószínűleg az

¹ Voit Pál: Régi magyar otthonok. Bp. 1943. p. 140.

² V. Ember Mária: Régi textíliák. Bp. 1980. p. 35.

³ Voit Pál: i.m. p. 147-148.

⁴ Voit Pál: i.m. p. 148.

1 kép. „Skarlát szőnyeg”

2 kép. „Fejér szőnyeg” ”

3 kép. „Skarlát tarka vörös (arabeszkés) szőnyeg

4 kép. „Oszlopos skarlát szőnyeg”

5. kép Erős napfénynek kitett „erdélyi szőnyeg”

6. kép Átszabott, toldott szőnyeg

7. kép „Golyós szőnyeg” nem megfelelő színű kiegészítéssel

8. kép A kiállításra előkészített, restaurált szőnyeg ideális függesztési módja a tépőzár megoldás. A tépőzár hurkos felét textilszalag közbeiktatásával kell felvarrni a szőnyeg felső szélére, nagy öltésekkel, mely a szőnyeget a láncfonalainál fogja meg. A varrófonal lehetőleg gyapjú legyen, sohasem lehet műszál cérna. A tépőzár horgas fele fa lécre ragasztható, szegelhető.

Usak, a 'fejér szőnyeg' a madaras, helyesebben a fehér Usak szőnyeget jelentette. Előfordul még 'oszlopos skarlát szőnyeg' is, amely vörös tükrű lehetett, és a 'skarlát tarka vörös' elnevezés, amely név mögött esetleg az arabeszk szőnyeg rejtőzik. (1-4. kép) Méreteik szerint voltak 'öreg' azaz nagyméretű, 'közép' és 'kisdéd' szőnyegek⁵ Radvánszky Béla pedig így ír: „Minő alakok voltak divatban, arra emlékeink kevés felvilágosítást nyújtanak, némely helyen találok oszlopos skarlát szőnyeget. ... Többször kisebb kerevetre való szőnyeget is vontak a falra, úgynevezett díván-szőnyeget, például Ebesfalván veres virágút.”⁶ Továbbá, „Az ülésre használt bútorok, ... szőnyegekkel és vadbőrökkel borítottak le.”⁷

V. Ember Mária művében az alábbiakat olvashatjuk: „A kisázsiai szőnyegek díszítésük alapján két csoportba soroljuk. Egyikbe a stilizált, szinte mértani mérvű rajzú emlékek tartoznak, az ún. „Holbein”-szőnyeg, az arabeszk usák, madaras és golyós szőnyegek. A másik csoporthoz tartozókat gazdag, stilizált növényi ornamentika díszíti, ilyenek az imaszőnyegek: gördesz, ladik, kula – ennek egyik fajtája a gyászszőnyeg, a temetőkula, a kis és nagy usák. Az usáknak egyik alfaja az ún. erdélyi szőnyeg, amelyet a tudományos irodalom nem a készítési, hanem a leggazdagabb lelőhelyéről nevezett el”.⁸ Thököly István gróf (1623?-1670) „elkonfiskált” szőnyegeknek jegyzéke pedig magyarázatul szolgál arra vonatkozóan, hogyan nevezték a korabeli keleti szőnyegek: „A pezsiai készítésűeket 'tapetes persici'-nek, „vulgo déványszőnyeg'-nek, a kisázsiai eredetűeket 'tapetes turcici'-nek, 'vulgo skarlátszőnyeg'-nek, származási helyük szerint”.⁹

Gyönyörű gördesz imaszőnyegekkel, „oszlopos skarlát szőnyegekkel”, Lotto és Holbein szőnyegekkel, golyós és csintamáni, ún. „fejér szőnyegekkel”, usaki medalionos, csillagos szőnyegekkel volt szerencsém találkozni Kolozsvárott, Körösfő, Segesvár és Berethalom templomaiban. Hasonló típusokból álló, nagyobb gyűjteménye van a nagyszebeni Bruckenthal Múzeumnak és a brassói Fekete-templomnak is, kiegészítve további kula, mudzsir, milasz, bergama és usaki rozettakoszorús szőnyegtípusokkal. A kisebb gyűjtemények szőnyegeinek állaga – korukhoz képest –

igen jó, azonban elhelyezésük kívánivalót von maga után, mivel nem egészen körültekintően függesztették őket jelenlegi helyükre, annak ellenére, hogy látszik, nagy becsben tartott darabok.

A továbbiakban az általam látottakhoz szeretném hozzáfűzni a napjainkban legmodernebbként ismert (ha nem is mindig sok pénzzel, fáradsággal járó) módszereket, melyekkel e felbecsülhetetlen történelmi, esztétikai, nem utolsósorban anyagi értékkel bíró textiliákat megőrizhetjük az utánunk jövő nemzedékek számára is.

A kisebb templomok falán látható szőnyegek többségét apró, rájuk varrt karikákon függesztették fel, aminek következtében a textil egyes részei meghúzódnak, roncsolódhatnak. Arról nem szólva, hogy sok esetben a kb. derék- vagy vállmagasságban elhelyezett darabok könnyen megérinthetők, ezáltal szennyeződhetnek. Ráadásul, az ablakokon átszűrődő fény hatására a hosszabb ideig megvilágított helyek egyenlőtlenül, foltokban kifakulnak, a hő és fény hatására szárazzá váló gyapjúfonal még töredezőbbé válik, ezért egy idő után a szőnyegen törés, repedés keletkezhet. (5. kép)

A falak, amelyekkel a szőnyegek közvetlenül érintkeznek, többnyire nedvesek, nyirkosak, a szőnyeg átveszi a nedvességet, a gyapjú korhadni, penészedni kezd, és főként a sötétebb helyeken lévő jó tanyái a molyoknak, egyéb rovaroknak, penészgombáknak stb. Ezek csupán az első látásra szemmel felfedezhető problémák.

Ugyanakkor, meg kell említenem, hogy a szőnyegek, bár láthatóan tisztán tartottak, igényelnének egy-egy vizes tisztítást, azaz mosást, mely által megszabadulhatnának a hosszú idő alatt beléjük rakódott finom porszemcséktől, esetleges kártevőktől, dohosságtól, egyúttal a gyapjú frissebbé, puhábbá, színesebbé válna, megállna a fizikai, kémiai és egyéb károsító tényezők bomlasztó hatása.

Másféle probléma, amire szintén szeretnék kitérni, az egyes, néha még a nagyobb gyűjteményekhez tartozó szőnyegek régi javításainak, toldásainak, kiegészítéseinek nem igazán szívdertítő látványa.

E „javítások”, „kiegészítések” zömét sok esetben úgy végezték el, hogy (a szőnyeg javítása előtt) a sérült részeket „egyenesre” vágták, a kifoszlott végeket kibontották, a kiegészítésekhez sok esetben rosszminőségű színezéket alkalmaztak, aminek

⁵ Voit Pál: i.m. p. 148.

⁶ Radvánszky Béla: Magyar családélet és háztartás a XVI-XVII. században. I. köt. Bp. 1895. p. 15.

⁷ Radvánszky Béla: i.m. p. 21.

⁸ V. Ember Mária: i.m. p. 36.

⁹ V. Ember Mária: i.m. p. 36.

következtében a javítások (újracsomóztatások) rövid idő múltán erősen kifakultak. (6-7. kép) E módszer etikailag is, esztétikailag is elkerülendő!

Felsorolhatnék még néhány egyéb, szemet szűrő problémát, ezek helyett azonban rátérnek az általános restaurátori gyakorlat főbb fázisaira.

Mielőtt az egyes állagmegóvási eljárásokhoz kezdenénk, első lépésként el kell döntenünk, hogy a teljes gyűjtemény általános, egyenlő szintű megóvására vagy csak egyes, kiemelt szőnyegek megóvására törekszünk-e? – A tapasztaltak alapján úgy gondolom, hogy a teljes gyűjtemény általános, alapszintű, de széleskörű megóvását szolgáló konzerválásra (és ha lehet restaurálására), ezt követően a műtárgy további károsodását megelőző, ideális elhelyezési lehetőség kiválasztására kell törekednünk.

Amennyiben eldöntöttük, hogy milyen szintű konzerválási/restaurálási munkákat kell elvégezni, történhet a megóvandó szőnyeg állapotának felmérése.

Felmérés

Eddigi ismereteink a restaurálandó tárgyról:

- leltári karton adatai
- a tárgy előlétele a tulajdonos, az ajándékozó, és az eladó közlései alapján

A tárgy technikai leírása, tárgyanalízis:

- méretei
- anyaga
- készítéstechnikája

Anyagvizsgálatok:

- szálanyagra
- színezékre

A tárgy állapotfelmérése (fizikai/kémiai károsodása)

- a tárgy egészére vonatkozóan
- rendszerbe szedett részletezés

A konzerválás/restaurálás előtti állapot dokumentálása (a tárgy állapota, készítéstechnikai- és egyedi jellemzői, a konzerválás/restaurálás során megsemmisülésre kerülő információk, stb.):

- írásban
- rajzban
- fotón

A felmérés után hasznos és szükséges a konzerválási/restaurálási munkaterv elkészítése, amelyben rögzítjük az elvégzendő munkák sorrendiségét, milyenségét, a felhasználandó anyagokat.

Konzerválási/restaurálási terv

Kit vonunk be a munkába?

- a tulajdonost, a megbízót
- szakértőket, tanácsadókat
- muzeológust, művészettörténészt
- néprajzost
- természettudományos szakembert
- restaurátort

Mi a cél, mi az igény?

- tudományos feldolgozás
- dokumentálás
- tudományos feldolgozás és kiállítás
- konzerválás
- kiegészítés
- teljes restaurálás
- másolatkészítés

Felhasználandó anyagok kiválasztása:

- tisztító- ill. mosószerek
- vegyszerek
- szál- és textilanyagok
- színezékek
- kiállítási segédanyagok
- raktározási segédanyagok.

A felmérés után, de még a konzerválási/restaurálási terv elkészítése előtt szükséges tájékozódni a szem előtt tartandó etikai kérdésekről, a lehetséges gyakorlati módszerekről, a felhasználható anyagokról, vegyszerekről és technikai adottságainkról, tekintettel arra, hogy a felhasználható anyagok időközben változhatnak, bővíthetnek, miközben egyik-másik anyagról bebizonyosodhat, hogy kedvezőtlen hatású stb. Ezután következhet a konkrét konzerválási/restaurálási munkák elvégzése.

A konzerválás/restaurálás kivitelezése

Tisztítás:

- portalanítás
- folttisztítás (szerves oldószeres), levérzési próba
- tisztítás (vizes), levérzési próba
- esetleg tartós védelem a rovarkártevők ellen
- formára igazítás
- szárítás

Kiegészítő anyagok előkészítése:

- alátámasztó anyagok kiválasztása, kifózése, színezése, stb.
- konzerváló varráshoz, kiegészítéshez láncc-, vetülék- és csomózáshoz fonalak kiválasztása, színezése
- Konzerváló varrások elkészítése

A szőnyeg keretre feszítése, kivarrása a további műveletekhez:

- láncfonalak pótlása
- előszövések és oldalszövések kiegészítése
- vetülékfonalak pótlása (az alaptextúra helyreállítás)
- újracsomózás

Kiállításra, raktározásra előkészítés:

- tépőzárás függesztés elkészítése (8. kép)
- tároló, csomagoló anyagok előkészítése
- ajánlatkészítés a kiállításra és tárolási igényekre

Dokumentációkészítés, a konzerválás/restaurálás eseményeinek pontos rögzítése (írásban, rajzokkal, fényképekkel)

- minden beavatkozás
- kiegészítések
- felhasznált anyagok és vegyszerek
- a konzerválás/restaurálás során szerzett
– jó és rossz – tapasztalatok és információk.

Irodalom

Radvánszky Béla: Magyar családélet és háztartás a XVI-XVII. században. Budapest, 1895.

V. Ember Mária: Régi textiliák. Budapest, 1980.

Voith Pál: Régi magyar otthonok. Budapest, 1943.

Mátéfy Györk
Okl. textil- és papírrestaurátor művész
Magyar Nemzeti Múzeum
1450 Budapest 9.
Pf.124